

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

mantische Elemente, die ihre Beliebtheit ausmachen, obwohl sie selbst in „Syskonlif“ und „Hertha“ mehr und mehr radikale Ansichten vertritt. Nach 1870 scheint das Interesse gebildeter Kreise an Fredrika Bremer endgültig erloschen (Kap. VII). Die Vf. zeigt, wie sie in Nachschlagewerken und Literaturgeschichten immer weniger präsent ist und das Klischee von der Biedermeier-Autorin, das sich jetzt gegen sie auswirkt, gedankenlos tradiert wird.

Das Buch ist fesselnd geschrieben, in einwandfreiem Deutsch. Da es in der Bundesrepublik erschienen ist, richtet es sich offenbar auch an eine deutsche Leserschaft. Von dieser Seite sind ein paar Wünsche offengeblieben. Die Vf. musste davon ausgehen, dass Fredrika Bremer selbst den Literaturhistorikern im deutschen Sprachgebiet kaum mehr bekannt ist, geschweige denn dass sie etwas von ihr gelesen haben. Einige einleitende Seiten zu Fredrika Bremers Werdegang, ihren Werken und zu der bemerkenswerten Zunahme des Interesses an ihr in Schweden wären sicher nützlich gewesen. Es hätte den Horizont geschaffen, vor dem die Kritik an den Rezeptionstexten zum Teil ein deutlicheres Profil gewinnen könnten.

Bei der Bestimmung der Rezeptionsdokumente stellt sich die Frage, ob man wirklich von einem „deutschen“ Erwartungshorizont so allgemein sprechen kann. Gewiss lassen sich für die einzelnen Phasen ästhetische, moralische, religiöse Erwartungsnormen eruieren. Aber die Vf. will sich auch auf politische Normen beziehen. Dabei bleibt sie nun doch zu vage, weil sie die gewaltigen Unterschiede in dem Vielstaaten-Konglomerat, die Unterschiede zwischen zentralistischen und föderalistischen Kräften, zwischen protestantischem Norden und katholischem Süden, zwischen bäuerlichen, kleinstädtisch-bürgerlichen und der Industrialisierung zustrebenden Regionen zu wenig berücksichtigt. Hinweise auf Österreich und die Schweiz, die ja bei Fredrika Bremer eine gewisse Rolle spielt, fehlen ganz.

Die Kapiteleinteilung suggeriert eine zeitliche Staffe­lung der Rezeption. Vielleicht ist aber die Abgrenzung einzelner Phasen, die einander ja in kurzen Abständen folgen, nur eine Hilfskonstruktion, und man müsste eher von einer Überlagerung der Phasen ausgehen? Gerade das VI. Kap., das die „Rezeption Fredrika Bremers als Vorkämpferin der Frauenemanzipation“ behandelt und eine Art Längsschnitt bietet, zeigt dies deutlich. Offensichtlich war ja doch Fredrika Bremer als harmonisierende Biedermeierautorin abgestempelt. In der communis opinio galt sie als beliebte Modeautorin, die man gelesen haben musste und der auch die intellektuell höher stehenden Kritiker des Jungen Deutschland zunächst nicht viel anhaben konnten. Dass ihre emanzipatorischen Innovationen nicht wahrgenommen wurden, lässt eher die Vermutung aufkommen, dass sie den Erwartungsnormen der breiten Massen im Wilhelminischen Reich und in den Gründerjahren nicht mehr entsprach, da ihr Elemente wie „nordisch, germanisch, heroisch, mythisch“ und – was bei unserer Vf. Seite 208 noch kurz in den Blick kommt – das „Monumentale“ völlig abgehen. Ob hier der wahre Grund für das endgültige Verschwinden Fredrika Bremers von der literarischen Szene Deutschlands liegt?

Besonders in den ersten Kapiteln scheint es dem Leser, dass die Rezeptionstexte eher zu ausführlich beschrieben

und zu wenig kritisch an einer avancierteren modernen Lesart gemessen werden. Zum Beispiel korrigiert die Vf. zeitgenössische Rezensionen zu „Hertha“ mit der Feststellung: „Weit entfernt ist dies von einer modernen Lesart, die den Roman als eine vitale Streitschrift charakterisiert.“ (S. 171) Solche Hinweise, die den Rezeptionstext relativieren, hätten vielleicht schon früher erfolgen können? Gewiss sind sie für den schwedischen Leser, der seine Fredrika Bremer ja kennt, entbehrlich. Nicht aber für den deutschen Leser.

Es unterliegt keinem Zweifel, dass Karin Carsten Monténs Buch einen ausserordentlich wichtigen Beitrag zu einem vertieften Verständnis Fredrika Bremers und zu einer gerechteren Beurteilung ihres Werkes geleistet hat, das gerade auch deutsche Verleger aufhorchen lassen müsste.

Otto Oberholzer

Ann-Lis Jeppsson: *Tankar till salu. Genombrottsidéerna och de kommersiella lånbiblioteken*. Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. 13. Uppsala 1981.

Ann-Lis Jeppsson har valt ett intressant och föga utforskat ämne. Mycket har skrivits om det moderna genombrottet, men det är egentligen bara Karl-Erik Lundevall som (i avhandlingen *Från åttital till nittital*, 1953) berört frågan om hur »genombrottsidéerna» nådde ut till sin publik. Och de kommersiella lånbiblioteken har nästan inte uppmärksamats alls. En uppsats av Staffan Björck, ett kort avsnitt i Elisabeth Tykessons avhandling *Rövarromanen och dess hjälte* (1942) och ett ännu kortare i Lundevalls nyss nämnda arbete – se där praktiskt taget allt som skrivits om lånbiblioteken i litteraturvetenskapliga sammanhang. Biblioteksforskarna har emellertid gjort viktiga förteckningar över dem; särskilt nyttig är Carl Magnus Carlanders *Svenska bibliotek och ex-libris* (1902). Dessutom har enstaka punktundersökningar gjorts, t. ex. Bengt Hallviks (av Jeppsson outnyttjade) granskning av ett par lånbibliotek i Hälsingborg i *Bildning, böcker, borgare* (1963).

Avhandlingen borde snarare ha hetat »Tankar till låns» än »Tankar till salu»; det är ju biblioteken som står i centrum och inte boklådorna. Hela första kapitlet ägnas åt en presentation av ett antal kommersiella lånbibliotek i Stockholm, Göteborg och Malmö. Men också underrubriken är en smula missvisande. Boken handlar nämligen egentligen inte om »genombrottsidéerna» och dessa idéers förmedling till allmänheten via lånbiblioteken. I stället undersöker Jeppsson (i avhandlingens andra kapitel) i vilken utsträckning ett antal svenska åttitalsförfattares totala produktion fram till år 1907 finns med i ett trettital bibliotekskataloger utgivna under perioden 1880–1908. Samtidigt ägnar hon en dryg tredjedel av avhandlingen (det tredje kapitlet) åt någonting som är mycket löst knutet till det föregående, nämligen en analys av några (inte alla) skönlitterära inlägg i kvinnofrågan av de relativt okända författarinnorna Amalia Fahlstedt, Vilma Lindhé, Anna Wahlenberg och Mathilda Roos. Därefter avslutas boken med ett kort kapitel om lånbibliotekens kunder. Eftersom

inga lånejournaler finns bevarade blir resultatet här ganska magert.

Avhandlingens värdefullaste kapitel är utan tvivel det första. Här kan Jeppsson redovisa en rad nya fakta. Det visar sig att de kommersiella lånbiblioteken under 1800-talets senare hälft tenderar att skiljas från boklådorna, som de tidigare i regel varit förenade med. Orsaken tycks ha varit att lönsamheten sjönk. Samtidigt blev ägarna allt oftare ogifta medelklasskvinnor, som inte tjänade mera på verksamheten än vad en manlig industriarbetare hade i lön. Att vara lånbiblioteksinnehavare blev ett lågbetalt kvinnoyrke.

Jeppsson är emellertid tyvärr långt mera intresserad av de kvinnliga biblioteksinnehavarna och deras familjeförhållanden (de manliga behandlas mera knapphändig) än av själva biblioteken. Vi får sålunda t. ex. ingenting veta om hur många lånbibliotek det fanns i Stockholm under den behandlade perioden och hur många av dessa Jeppsson kunnat undersöka. Inte heller studerar hon de olika bibliotekens uppkomst och utveckling.

Bibliotekskatalogerna analyseras nästan inte alls. Vi får inte ens veta hur många böcker det fanns på de olika biblioteken. Ingenting sägs heller om hur de olika katalogerna är upplagda, om fördelningen mellan facklitteratur och skönlitteratur, om förhållandet mellan olika litterära genrer, mellan svensk litteratur och översättningar, mellan äldre och nyare litteratur. Vissa bibliotek hade dessutom litteratur på främmande språk, men inte heller detta uppmärksammas. Och hur är det med förekomsten av barnlitteratur?

Följaktligen görs heller inga jämförelser mellan de olika biblioteken. När alla uppgifter av det här slaget saknas blir det naturligtvis väldigt svårt att avgöra hur populär »genombrottslitteraturen» egentligen var på de kommersiella lånbiblioteken.

Dessutom är de detaljuppgifter som förekommer om biblioteken ofta oprecisa eller felaktiga. Hon klagör t. ex. aldrig exakt vilka bibliotek det är hon undersöker. I kapitlet om genombrottsförfattarna och de kommersiella lånbiblioteken talar hon vagt om »ett tjugotal Stockholmsbibliotek» (s. 74). Senare talas det i förbigående om »nitton undersökta Stockholmsbibliotek» (s. 142). Men hur hon kommit fram till detta antal (som inte kan vaskas fram ur hennes egen förteckning över bibliotekskataloger på s. 80) redovisas ej.

Likadant är det med antalet innehavare. Själv säger hon sig ha funnit »tjugo stycken biblioteksägare i Stockholm» (s. 25). Men i den nämnda förteckningen finner man 21 och i litteraturförteckningen finns det två till. Av de tjugo sägs 11 vara kvinnor (s. 39), men tabellen över de kvinnliga innehavarna (s. 68) upptar 13 namn och i den löpande texten skymtar två till (s. 60, 80).

Samma irriterande brist på precision återkommer i avhandlingens andra kapitel. Jeppsson diskuterar aldrig vilka författare som bör räknas som »genombrottsförfattare». Hon säger sig helt enkelt ha övertagit Lundevalles urval av åttitalsförfattare. (Jeppsson intresserar sig alltså inte alls för i vilken mån de skandinaviska genombrottsförfattarna förekom på biblioteken.)

Men detta är inte riktigt sant. Lundevalles åttitalsgrupp omfattar endast 20 författare, Jeppsson har 30. I själva verket har Jeppsson (utan närmare motivering) tagit med en rad namn som inte finns med ens i Lundevalles »utvid-

gade åttitalsgrupp», samtidigt som hon uteslutit författare från såväl denna församling som från Lundevalles åttitallsiska kärntrupp.

Dessutom är tabellen över de valda författarnas förekomst på lånbiblioteken (s. 75 ff.) otillförlitlig. Stickprov visar att Jeppsson ofta ger felaktiga siffror, ibland som det tycks av misstag, ibland därför att hon inte uppmärksammat att vissa författare återfinns under sina pseudonymer – eller i tillägg till katalogerna.

Jeppsson kan emellertid konstatera att åttitalisterna var väl representerade på lånbiblioteken – och något annat var knappast heller att vänta. Lånbiblioteken utgjorde ju ett alternativ till bokhandeln och hade ambitionen att tillhandahålla all nyutkommen litteratur som kunde tänkas vara inbringande.

Tyvärr gör Jeppsson inga försök att ta reda på vilka »genombrottsverk» som var populärast på lånbiblioteken. Men hade hon gjort detta skulle också de metodiska bristerna i hennes undersökning ha blivit uppenbara. Jeppsson skiljer nämligen inte verk som innehåller »genombrottsidéer» från verk som inte gör det. Hon har i sina tabeller buntat ihop en författares *alla* verk, oberoende av när och hur de är skrivna, vilken genre de tillhör och vilka idéer de förmedlar. Allt som skrivits av en författare som på 80-talet producerat något »genombrottsverk» kallas »realistisk litteratur» och förutsätts sprida radikala åttitallsidéer.

Ovanpå detta använder Jeppsson sina siffror till att polemisera mot uppfattningen att »genombrottsförfattarna» inte lyckades få gehör för sina åsikter. »De relativt sent tryckta katalogerna och supplementen, vilka redovisar kraftiga utökningar av förrådet av realistisk litteratur, pekar i stället på en betydande efterfrågan.» (S. 91.) Men flera av de medtagna författarna skrev sina flesta verk efter 1890 och det var dessa arbeten som biblioteken nu inköpte. Och dessa böcker var ofta skrivna på ett helt annat sätt och uttryckte helt andra ideal och värderingar än åttitallsverken. Strindbergs utveckling är tidstypisk.

Jeppssons slutsatser om »genombrottsidéernas» popularitet är därför mycket löst grundade. Hennes påstående att de kommersiella lånbiblioteken skiljer sig från övriga samtida bibliotek »genom det relativt stora innehavet av modern, realistisk litteratur» (s. 90) hänger också i luften. Dels har hon inte ställt innehavet av »modern, realistisk litteratur» i relation till lånbibliotekens innehav av annan litteratur, äldre eller nyare (i själva verket fanns det många fler böcker av t. ex. Marie Sophie Schwartz än av någon av åttitalisterna), dels har hon inte undersökt de övriga icke-kommersiella bibliotekens relativa bestånd av åttitallslitteratur.

Det är främst arbetarbiblioteken det är frågan om. Jeppsson påstår att forskningen »noterat en påfallande brist på just modern, realistisk litteratur i arbetarbiblioteken» (s. 22), men den forskning hon stöder sig på är mycket blygsam. Den inskränker sig till en titt på en katalog från Göteborgs arbetareförenings bibliotek från år 1886 och ett socialdemokratiskt bibliotek i Stockholm från år 1887 med 167 titlar – som faktiskt innehöll en rad flitigt utlånade verk av Strindberg och Leffler.

Om Jeppsson beställt fram de bevarade katalogerna från Stockholms arbetareförening, Stockholms arbetarinstitut och framför allt Stockholms arbetarbiblioteksförbund hade hon själv kunnat konstatera att dessa bibliotek

knappast hade färre åttitalsverk än de kommersiella lånbiblioteken, relativt sett. Stockholms arbetarebiblioteksförbunds hade t. ex. år 1892 så mycket som ca 50 »genombrottsverk» av totalt ca 1 100 skönlitterära titlar.

I avhandlingens tredje och längsta kapitel undersöker Ann-Lis Jeppsson hur författarinorna Amalia Fahlstedt, Vilma Lindhé, Anna Wahlenberg och Mathilda Roos (varför hon tar dem i den ordningen framgår inte) behandlade kvinnofrågan i några av sina verk från främst 1880-talet (undantaget är Roos Skepp som förogs i stormen från år 1896). Kapitlets stora förtjänst är att det fäster uppmärksamheten vid ett antal nästan glömda, men högst läsvärda kvinnliga författarskap. Särskilt Mathilda Roos förtjänar uppenbarligen en renässans.

Jeppsson driver här tesen att de kvinnliga författarna under 1880-talet var radikalarare i äktenskapliga och sexuella frågor än man hittills trott. Dessutom var de, menar hon, mindre intresserade av dessa ting än av de sociala och ekonomiska problemen, i synnerhet »den svåra kampen för brödfödan» (s. 158).

Men Jeppssons urval av författare och verk är inte representativt och gör heller inte anspråk på att vara det. Hon har helt enkelt bara valt ut några (relativt okända) författare och verk som hon tycker bekräftar hennes teser. Hon har inte tagit dem som var populärast på de kommersiella lånbiblioteken och hon har inte ens tittat på *alla* de valda författarinornas skönlitterära inlägg i kvinnofrågan under perioden. Det är således inte säkert att de analyserade verken är representativa ens för de behandlade författarinorna själva.

Jeppsson kan därför när allt kommer omkring inte påstå mera än att Ibsens idealistiska syn på kärleken »inte dominerar hos alla skedets författare» (s. 118). Och detta visste vi förut. Lundevall har i sin avhandling (som Jeppsson här egendomligt nog inte använder sig av) redan gjort de nyanseringar av helhetsbilden som Jeppsson säger sig vilja göra. För att få sin polemik att gå hem tvingas också Jeppsson läsa Brandells karakteristik av de kvinnliga författarna i Ny illustrerad svensk litteraturhistoria mycket tendentiöst – samtidigt som hon överdriver radikalismen i de verk som hon behandlar.

Låt mig ge två exempel. En äkta man i en av Amalia Fahlstedts noveller i Ax och Halm (1887) lever i ett olyckligt äktenskap. »En tok var han, ty han skulle heldre velat ha haft en hustru, som svikit honom, om hon ångrat sig, höjt sig till honom i kärlek, värmts för hans intressen och mött honom med sympati.» Enligt Jeppsson framför Fahlstedt här »den chockerande åsikten att t. o. m. gifta kvinnors otrohet kunde tolereras» (s. 115).

Men det är ju en helt annan sak att låta en äkta man säga att han är en »tok» därför att han skulle kunna förlåta sin otroga hustru om hon ångrade sig och började älska honom med verklig (Ibseniensk) kärlek än att *skildra* en hustrus otrohet såsom förståelig och acceptabel. En sådan skildring hade nog varit »chockerande», men den finns inte hos någon av de behandlade författarna. I stället håller de alla på trohetslöftet för kvinnans del – även Fahlstedt i novellen Utsigter i samma samling. Lämnar en hustru sin man måste detta på något vis sonas.

Så sker också i Vilma Lindhés Fången och fri (1887), som enligt Jeppsson framför »chockerande» tankar om fria förbindelsers berättigande. Lindhé skildrar i sin berättelse hur Oleandra lämnar sin man som hon inte älskar –

och som själv älskar Oleandras bästa väninna. Hon går till en annan man, men vill inte gifta sig med honom. Men orsaken till detta är inte radikala idéer om fria förbindelser utan en känsla av att inte vara värdig, därför att hon svikit trohetslöftet och övergivit barnet.

Först döden kan sona hennes brott. Lindhé låter nämligen berättelsen sluta med att Oleandra räddar ett litet barn från att drunkna, samtidigt som hon själv skadas så svårt att hon dör i armarna på den man hon älskar. Detta är ingalunda något »som överaskar en sentida läsare genom sin radikalism» (s. 127).

Ann-Lis Jeppssons avhandling innehåller alltså en hel del brister. Men dessa får inte undanskymmas att den också presenterar nya fakta om de kommersiella lånbiblioteken och deras innehavare. Den visar också att innehavarna (eller rättare sagt innehavarinorna) ingalunda undvek den moderna realistiska litteraturen. Men det mest stimulerande med boken är paradoxalt nog alla de frågor som den inte besvarar. Läsaren grips av lust att gå vidare på egen hand.

I själva verket skulle det behövas minst två doktorsavhandlingar för att uttömmande besvara alla de frågor som Ann-Lis Jeppsson väcker: en om de kommersiella lånbiblioteken (inklusive deras innehav av »genombrottsverk») och en om de kvinnliga åttitalisterna och kvinnofrågan. Hon har helt enkelt tagit sig vatten över huvudet. Men detta är inte bara en svaghet; att resa nya frågor och peka ut nya forskningsområden är minst lika viktigt som att leverera säkerställda resultat.

Ulf Boëthius

Thomas Olsson: *Idealism och klassicism. En studie kring litteraturhistoria som vetenskap under andra hälften av 1800-talet med utgångspunkt i C. R. Nybloms estetik.* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 4.) 1981.

Huvudtemat för Thomas Olssons avhandling är »litteraturvetenskapens ställning och förändring vid mitten av 1800-talet» (s.5). Carl Rupert Nyblom, professor i estetik samt litteratur- och konsthistoria i Uppsala från 1867 till 1897, är en både intressant och typisk representant för estetikens och litteraturhistorien vid denna tid, menar Olsson; han är en »övergångsfigur» som företräder en modernisering av en äldre idealistisk tradition och en anpassning till nyare tendenser.

Olsson framhåller skillnaden mellan Nybloms estetiska ståndpunkt, bestämd av formestetik och boströmsk filosofi, och den hegelska uppfattningen av konsten som ett *historiskt* fenomen och av estetikens och konst- och litteraturhistorien som en odelbar helhet. Nyblom vill dra en gräns mellan filosofisk estetik och empirisk litteraturhistoria. En viktig synpunkt hos Olsson är att denna gränsdragning har att göra med en tendens till vetenskaplig specialisering. Uppfattningen att »den svenska litteraturhistorien vid slutet av 1800-talet är frukten av en specialisering inom den humanistiska vetenskapen som innebär fastare gränser mellan akademiska specialiteter som filosofi, litteraturhistoria och litteraturkritik» – denna uppfattning är i själva verket »en grundläggande hypotes» i avhandlingen